

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

MISZLIVETZ Ferenc:

Az osztályok kialakulásának sajátos Fekete-Afrika-i vonásai. A kenyai példa

Eredeti közlés/Original publication:

1983, Budapest, MTA Szociológiai Intézet, 31 old. (stencilezett sokszorosítás)

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.264

Dátum/Date: 2013. február/February

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Miszlivetz Ferenc: Az osztályok kialakulásának sajátos Fekete-Afrika-i vonásai. A kenyai példa, *AHU MATT*, 2013, pp. 1–18. old., No. 000.000.264, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Nagyobb magyarországi közkönyvtárak, akadémiai intézetek könyvtárai

Kulcsszavak/Key words

társadalmi osztályokká szerveződés Afrikában és Kenyában, paraszttá válás, proletarizálódás, metropolisok szerepe: centrum–periféria, függő gazdasági szerkezet, kényszermunka, bérmunka, a kenyai neokolonialista rendszer jellemzői, tradicionális és tőkés gazdasági rendszer keveredése, társadalmi hagyományok kommercializálódása, osztályrétegződés kereseti alapon, városi és mezőgazdasági bérmunkások, a kenyai burzsoázia rétegei, a felsőbb bürokrácia, európai jelenlét, tribalizmus, formation of social classes in Africa and Kenya, becoming peasants, proletarianization, role of the Metropolis: centre-periphery, dependent economic structure, force labour, wage labour, characteristics of Kenyan neo-colonialist

system, mix of the traditional and capitalist economic system, commercialization of the social traditions and customs, class stratification on the basis of the annual earnings, urban and agricultural wage labourers, sections of Kenyan bourgeoisie, the ruling bureaucracy, the European presence, tribalism

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

AZ OSZTÁLYOK KIALAKULÁSÁNAK SAJÁTOS FEKETE-AFRIKA-I VONÁSAI. A KENYAI PÉLDA

Miszlivetz Ferenc

„A független Fekete-Afrika különböző nemzetállamok sorából áll, amelyek tagjai az ENSZ-nek, közülük azonban egyik sem nemzeti társadalom (nem rendelkeznek önálló és központi politikával, gazdasággal és kultúrával). Mindezek az államok a világ társadalmi rendszerének tagjai: legtöbbjük integrálódott az imperialista gazdasági rendszerbe. Gazdasági felépítésük alapjában véve hasonló. A népesség nagy része a mezőgazdaságban dolgozik, részben a világpiacon, részben saját fogyasztásra termelve.”¹

A gyarmati gazdasági és politikai örökség részben megerősítette a prekoloniális társadalmi viszonyokat, részben azonban a régi ellentmondásokat újaknak rendelte alá. Ilyen új típusú ellentmondás például az afrikai munkaerő és a túlnyomó részt nem-afrikai eredetű (tőkés) vállalkozók és a gyarmati adminisztráció között húzó-dott (amely ellentmondás a neokolonializmus időszakára újabbakat szült, és maga is formaváltozásokon ment keresztül). A kizsákmányolás intézményesített rendszere a koloniális struktúrában elsősorban a szigorú tekintélyvel nyugodott, amely nem zárta ki, sőt, egyenesen feltételezte az erőszakot és az állandó és merev osztály- és faji korlátokat. Ha az Afrikában jelenleg létező társadalom- és osztályszerkezetre, illetve az osztályá szerveződés folyamatainak irányára és várható alakulásukra akarunk rákérdezni, az alapvető és sajátos folyamatok (proletarizálódás, paraszttá válás) kibontakozásánál, az azokat kiváltó és nekik talajul szolgáló társadalmi-gazdasági

¹ I. Wallerstein: *Class and Status in Contemporary Africa*, in: P. C. W. Gutkind – P. Waterman eds.: *African Social Studies*, 1977, Heinemann.

környezetnek és a szervesen bennük rejlő ellentmondásoknak a megvilágításánál kell kezdenünk. Annál is inkább, mivel a kolonializmus és neokolonializmus „szakaszai” között egyáltalán nem húzható éles határvonal, már csak az Afrika elmaradott országai között meglévő lényeges fejlettségbeli és történelmi különbségek miatt sem. Másként fogalmazva: az elmaradott társadalmak szerkezete a jogi függetlenség elnyerése után is bizonyos folytonosságot mutat a korábbi struktúrához képest. Ennek megfelelően az 1900–1970-es időszak (tehát a kolonializmusról a neokolonializmusra való ‘átváltás’ időszaka) több közös jegyet hordoz, ezek a következők:

- a *parasztvá válás* folyamatának előrehaladása,
- a *poletarizálódás* ezzel párhuzamos folyamata,
- az *urbanizáció*, amelynek hatására a *szegények és a gazdagok közötti vagyoni és társadalmi különbségek* erősödnek, és nagy tömegek *marginalizálódnak*,
- a politikai irányvonal *metropolis-érdekeknek* való alárendelése (illetve a metropolis közvetlen vagy közvetett, mindinkább „afrikai” segítséggel játszott irányító szerepe)
- a *függő gazdasági szerkezet*.

A 20. század kezdetén belső a válságát már javában érlelő tőkés centrum – s különösen a gyarmat-éhes „újonnan felzárkózottak” érdeke – a perifériák fokozottabban racionális és szakszerű kizsákmányolását követelte meg. Ez a törekvés a termelés edényrendszerének, a megbízható infrastruktúrájának a kiépítését feltételezte. Ez a „gazdasági” indíttatás vezetett Afrikában az 1920-as évek nagyszámú munkaerőt követelő kikötő-, út-, vasút-, bányaeépítéseihez, amelyek kiegészítője a modern szükségleteknek megfelelő nagy ültetvények létesítése volt. A rendelkezésre álló nagyszámú munkaerő ekkor még korántsem volt kettős szabadsága birtokában. Vállalhattott ugyan olcsó bérmunkát – időnként meg is tette ezt –, de tömeges méretekben nem kényszerült erre. A centrum érdekeivel a tőkés világrendszer alárendeltjeként szembekerülő, azokkal végső soron harmonizáló gyarmati kormányzatok „gazdaságpolitikája” sietett korrigálni ezt a hiányosságot: erőszakos toborzással, vándormunkára kényszerítéssel.

E korai periódusban ugyan még csak elvétve van példa az afrikai munkások szervezett megmozdulásaira, tiltakozó sztrájkjaira, a gyarmati kormányzat kezdeti munkaerő-politikája azonban mégsem hozott végleges megoldást. Nem lehetett megakadályozni a nagy közmunkák befejeztével a munkások visszaáramlását eredeti környezetükbe. A gyarmati rendszer jellegzetes munkaerőhiánya a centrum indukálta gazdasági szükségletekkel találkozva mélyen a tőkés gyarmati gazdaság szerkezetében gyökerezett. A gyarmati rendszer az afrikai munkásokat még csak marginális termelőként és a legolcsóbb áruk fogyasztójaként kezelve, a lehető legalacsonyabb béreket és embertelen munkakörülményeket biztosított számukra. Valószínűleg ennek – s nem az afrikaiak „eredendő lustaságának” és a „bérmunkától való idegenkedésüknek” – köszönhető, hogy az afrikai munkaerőt szemmel láthatóan nem csábították az új lehetőségek. (Jellemző tekinthető és természetes, hogy változásokat nem a nyers erőszak, hanem a külföldi érdekeltségek által manipulált árak

hoztak e kereslet–kínálat viszonyban.) Az első ellenállásokat azonban mindenképpen az afrikai munkások „bérmunkára” kényszerítése okozta.²

A gyarmati kormányzatok rugalmasságát mutatja, hogy Kelet-Afrikában a részben érdekvédelmi funkciókat ellátó Munkaügyi Bizottságokat hamarosan feloszlatták, arra hivatkozva, hogy a kifejezés elfogadott értelmében *ipari munkaerő nem létezik*. A munkások ugyanis falvaik és a város (vagy az ültetvények) között „vándorolnak”, ezért képtelenség szakszervezeteket létrehozni, és így nincs szükség a munkaügyi hivatalokra.³ Mivel az „idegen társadalmi–gazdasági testbe” behatoló tőkés viszonyok korántsem hatották át a társadalom minden szektorát, s nem teremtették meg az európai történelem sokat emlegetett, kettős értelemben szabad ipari tartalékseregét, a gyarmatállamok még hosszú ideig alkalmazták a kényszermunkát. P. C. W. Gutkind adatai szerint Francia-Afrikában 1935-ben 3 300 000 ember 28 millió munkanapnak megfelelő kényszermunkát végzett, ebből mintegy 7 milliót számoltak el később fizetett munkaként.⁴ Brit–Nyugat-Afrikában a kényszermunka hagyományos formáját, amely már kezdett kimenni a divatból, 1933–1934-ben rendeletileg is megszüntették. Ugyanebben az időben Brit–Kelet-Afrikában hatvan napban állapították meg az évi közmunka mennyiségét.

1938-ban Francia Egyenlítő-Afrika kormányzója a „kényszermunkát” „gazdaságtalan, antiszociális módszernek”, „mindenfajta progresszió negációjának” (!) nevezte.⁵

Később, az 1930-as és 1940-es években már állami támogatással jöttek létre a szakszervezetek (pl. a Nigériai Szénbányászok Szakszervezete 1940-ben, az Afrikai Bányászok Szakszervezete Észak-Rhodéziában 1948-ban), a már komoly veszélyt jelentő társadalmi feszültségek egyszerű ellenőrzését elősegítve.

A munkaerőnek ez a „gyors létrehozása” a centrum-érdekek által formált származékos és függő típusú gazdaságban a társadalmi differenciálódás új formáit vonta maga után. Egyrészt a fekete-afrikai társadalmakon belül alakultak ki sajátosan új társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok (és ellentétek), másrészt globálisabb értelemben, az afrikaiak és nem-afrikaiak között is. A perifériának már ebben a passzív korszakában is – amikor a kontinens földje, emberereje és erőforrásai a metropolis „globális” érdekeinek alárendelten, mintegy annak kiterjeszkedéseként alkotott egyetlen óriási piacot – eltolódások torzulások következtek be a társadalmi szerkezetben. Egyre kevesebben tértek vissza a hagyományos földművelés jelentette életformához, felduzzadt a városban dolgozók száma; a városokban egyre jelentősebbé váltak az osztálykülönbségek, ami a jövedelmi és életszínvonal különb-

² Az 1920-as években már hivatalosan is létezik a „munkaerő-probléma”. A vállalkozók, munkáltatók állandóan munkaerő-hiányra panaszkodnak (lásd: *Kenya Report of the Labor Commission*, 1927). Megszaporodik a „Munkaügyi Bizottságok” száma, amelyek főként „humanizációs célokból” és a toborzás egységesítésére, egyszóval a nagyobb hatékonyság kedvéért hoztak létre (pl. Uganda, Department of Labor, 1924, Tanganyika, Department of Labor, 1926).

³ Így indokolták Tanganyikában az 1930-as feloszlást.

⁴ Peter C. W. Gutkind: *The Emergent African Urban Proletariat Montreal*, 1974, 11. old.

⁵ Idézi Gutkind, uo.

ségekben is megmutatkozott; a tradicionális családi kötelékeket pedig kikezdte a „fejlődésnek ez az új formája”.

Ezzel egyidőben kibontakozott azonban a koloniális gazdasági struktúrába erőszakos módon belekényszerített afrikai munkaerőnek a már bomló és tarthatatlan tradicionális formákhoz való visszaáramlása ellentendenciája is. Igen kockázatos dolog tehát afrikai proletariátusról beszélni anélkül, hogy megkísérelnénk tisztázni, mit értünk a fogalom alatt. A fekete-afrikai tömegeknek ugyanis csupán egy kis hányada munkás, túlnyomó részük paraszti létformába kényszerült kizsákmányolt termelő. A proletariátus fogalmának használata tehát csak akkor indokolt, ha a munkások mellett a mezőgazdaságban dolgozó tömegeket is e kategóriába soroljuk.

A kenyai neokolonialista társadalom fő jellemzői

A fekete-afrikai osztályszerkezet – s így a kenyai is – a gyarmati, illetve prekoloniális történelem termékének tekinthető. A neokolonializmus korszakában figyelemmel kísérhető néhány, a megelőző fázisokban keletkezett sajátos társadalmi jelenség továbbélése, illetve továbbfejlődése. A különféle törzsi társadalmak termelési módjára már a prekolonializmus időszakában sokféle úton-módon gyakorolt hatást a tőkés termelési mód:

„Az 1920-as évekre a ‘koldusszegény afrikai’ jelensége általánossá vált. A rezervátum egyet jelentett a szegénységgel. Az 1890-es évek óta megváltozott az élet. A városokból a rezervátumokba áramló pénzt a létfenntartás céljára használták fel... A helyzet logikája nyilvánvaló volt: a kenyai parasztság függővé vált a vándormunkából származó pótlólagos jövedelmektől.”

Az 1920-as évektől kezdve – főként a kikuyuk lakta vidéken – a felnőtt férfiak legnagyobb részét bérmunkásként tartották számon. Az ország nagy részében ma már minden gazdaságból legalább egy ember bérmunkás (ld. 1. táblázat; a fennmaradó részekben is jelentős az arányuk).

1. táblázat

Az afrikai bérből és fizetésből élők, valamint a vidéki gazdaságokban foglalkoztatottak megoszlása 1969-ben Kenyában⁶

FIZETÉSBŐL ÉLŐK ÉS BÉRMUNKÁSOK			VIDÉKI GAZDASÁGOK	
Fizetésből élők		50 000		
Bérmunkások				
városi	300 £ felett évente	15 000	„gazdag”	225 000
városi	100–300 £ é.	150 000		

⁶ E. S. Atieno-Odhiambo: The Rise and Decline of the Kenya Peasant, in: P. C. W. Gutkind and P. Waterman ed.: *African Social Studies*, 1977, London, Heinemann, 233–241. old.

vidéki	100–300 £ é. (nem mezőgazdasági szolgáltatások stb.)	100 000	„közép”	250 000
városi	60–100 £ é.	95 000		
vidéki	60–100 £ é. (birtokok és nagyfarmok)	180 000	„szegény”	620 000
városi	kevesebb, mint 60 £ é.	45 000		
vidéki	kevesebb mint 60 £ é. (nem mezőgazdasági vállalkozás)	80 000	„földnélküli”	300 000
vidéki	kevesebb mint 60 £ é. kisbirtokon	475 000		
összesen		1 190 000		1 639 000

A több mint 200 000 pásztor-család nem szerepel a kimutatásban. Az adatok arányokat és nagyságrendeket kívánnak érzékeltetni.

A legtöbb „bérmunkás” a vállalt munka csaknem egész időtartama alatt családjától távol él, és csak ünnep- vagy munkaszüneti napokon tér haza. A munkavállalási formából adódó elméleti konzekvenciák a tőkés és prekoloniális termelési mód sok szálon történő összekapcsolódását mutatják. A „prekoloniális forma” az áru- és munkaerő piaci mechanizmusain keresztül függő helyzetbe került a tőkéstől. Másrészt viszont éppen a prekoloniális viszonyok továbbélése segíti stabilizálni az újonnan kialakuló termelési viszonyokat.

A családi „háttér” – ha mégoly távol van is a munkahelytől – biztosítja a munkás számára a létminimumot. A városban vagy vidéki munkahelyén végleg válságos helyzetbe került munkavállalónak van hová mennie, azaz ritkán hal éhen. Mindez munkaadója számára azt jelenti, hogy munkája béréből levonható az „otthon megtermelt” élelmiszer értéke.

A mezőgazdasági termékek ára relatíve nagyon alacsony a bérmunkásoknak és a parasztnak kínált ipari termékek árához képest. Megfigyelhető, hogy prekoloniális termelési viszonyok időközben idomulnak a tőkés termelési viszonyokhoz. E „haszonulási” fő megnyilvánulási formái a következők:

- a föld fokozatosan adás-vétel tárgyává válik, a vele kapcsolatos előjogok kezdenek eltűnni;
- egyre több kiscgazda, kistermelő alkalmaz bérmunkát;
- megindul a társadalmi tradíciók (esküvő stb.) kommercializálódása;
- a kiterjedt nagycsalád egyre inkább átadja a helyét a nukleáris családnak.

Városi bérmunkások

Az 1. táblázatban feltüntetett városi bérmunkások (305 000) megoszlása a következő: 220 000 a városokban nyilvántartott munkások száma, kb. 35 000 a Nairoiban

és 50 000 az egyéb városokban alkalmi munkát találók száma. A bérek szerinti megoszlás „csúcán” az évi 300 £ felett keresők állnak. Ezek az elit szakmákban dolgozók (petrolkémia, olajipar stb.) a külföldi tulajdonban lévő cégek alkalmazottai:⁷

számuk mintegy	15 000
Az évi 100–300 £ között keresők száma	150 000
Az évi 60–100 £ között keresők száma	95 000
Az évi 60 £ alatt keresők száma	45 000
Összesen	305 000 munkás

A városi munkások közötti különbségeket az állam és a MNC-k csak fokozták az amúgy is magasabb fizetési kategóriába tartozók számára biztosított kedvezményekkel, szántszándékkal is akadályozva egy új típusú egységtudat kialakulását.

Az 1950-es évek elejétől kezdve az állami politika egyik sokat hangoztatott célja a városi munkaerő stabilizálása volt. A paraszti önellátó mezőgazdasági termelés a kolonializmus (és a neokolonializmus) torzító hatásai következtében sokszor már a létminimumot is nehezen volt képes biztosítani, így a korábbi viszony megfordult. Most már a vándormunkások bérének kellett (részben) fedezni a vidéken élő család megélhetését.⁸

A városi bér munkából élők vidékkel való szoros kapcsolata tehát élő realitás maradt. A témakörben készült esettanulmányok⁹ arról tanúskodnak, hogy a városban dolgozó munkások tudata erősen provinciális jellegű, baráti kapcsolataik, politikai információik a mezőgazdaságra, a vidékre koncentrálnak. Csak a legalacsonyabb fizetésű munkásoknak szakadt meg a kapcsolatuk a vidékkel. A relatíve többet keresők birtoktartásra törekcsenek, és pénzüket a mezőgazdaságba fektetik. De még a legalacsonyabb fizetési kategóriába tartozók családja is jórészt vidéken él, ahol még mindig jóval könnyebb a megélhetési lehetőség mint a városban. A „földnélküli” munkások családja általában mások birtokán, függő helyzetben dolgozik, sokszor a törzsi vagy nemzetségi föld tradicionális jogát élvezve. C. Leys következtetése sze-

⁷ Az ILO táblázatot Colin Leys közli: *Underdevelopment in Kenya*, 1976, London, 172. old.

⁸ A kolonializmus korszakában ugyanis éppen az ellenkezője volt igaz. S. Arrighi Rhodéziáról írt tanulmányában (G. Arrighi, *The Political Economy of Rhodesia*, in: *Essays on the Political Economy of Africa*, 1973, Monthly Resien Press) hangsúlyozza a „tradicionális” paraszti társadalom stabilitását a vándormunkarendszerrel kapcsolatban. A század elején a bennszülött munkás fizetése nem egy családos emberének, hanem csak egy tanoncénak felelt meg; ehhez járult még a munkavállalás bizonytalansága is. A vándormunkás tehát rá volt utalva a vidéki rokonság támogatására. Odhiambo Arrighivel egyetértve írja: „A vándormunkások családjai számára a létfenntartáshoz szükséges anyagi eszközök reálértékét a parasztság teremtette elő még akkor is, ha a vándormunkás agyondolgozta magát a telepések farmjain vagy bányáiban.” (Atiene-Odhiambo 1977, id. mű, 6. old.)

⁹ Lásd többek között Thomas Weiner és Marc Rose tanulmányait, valamint a R. Sandbrook és R. Cohen által szerkesztett értékes esszégyűjteményt (*The Development of an African Working Class*, 1975, Longman), valamint P. C. W. Gutkind és I. Wallerstein: *The Political Economy of Contemporary Africa* c. válogatását. (Sage, 1976)

rint¹⁰ a legtöbb városi bérmunkásra a kisbirtokos–kiszgazdálkodó termelési viszonyok jellemzőek (esetenként kapitalista munkaformákkal tarkítottan). A városokban végzett munka ehhez képest alárendelt helyzetben van, azaz még mindig a paraszti gazdaság jelenti a városi munkástömegek számára a biztonságot. A modern ipari termelésre való átállás teremtette új munkalehetőségek (és körülmények), valamint a városiasodás nem jelentett elégséges vonzerőt a kenyai (és általában a fekete-afrikai) munkavállalók számára. A behatoló tőkés viszonyok viszont korántsem bomlasztották fel teljesen a hagyományos termelési formákat, így azok megmaradtak a „visszatérés” bázisának.

Mezőgazdasági bérmunkások és parasztok

A mezőgazdasági munkaerő összetételét Kenyában a következő rétegek alkotják (a végzett munka jellege szerinti megoszlás):

- 100 000 munkás a kávé, tea és szizásföldeken dolgozik
- 80 000 munkás a vegyes farmokon dolgozik
- 80 000 munkást foglalkoztatnak a vidéki telepítésű, mezőgazdasági termékeket feldolgozó stb., nem mezőgazdasági üzemek, vállalatok (malmok, üzletek stb.)
- 240 000 a birtokokon nyilvántartottak száma
- 235 000 az idényjellegű munkás
- 100 000 a vidéken közszolgálatot teljesítők száma
- 835 000 vidéki munkás
- Megoszlásuk a fizetett bérek alapján (1969)
 - 100 000 a 100–300 £/év
 - 180 000 a 60–100 £/év
 - ..80 000 a 60 £/év alatt, kereső, nem mezőgazdasági tevékenységet folytató munkások száma
 - 475 000 a 60 £/év alatt kisbirtokon dolgozók.

A kisbirtokon dolgozó bérmunkások többsége saját földdel is rendelkezik, általában munkahelyének közelében, és így tudatilag a földművelő parasztsághoz áll a legközelebb. 1969-es adatok szerint 1,7 millió kiszgazdaság található Kenyában. Az ország egyes részei közötti eltéréseket (népsűrűség, termelékenység stb. tekintetében) a 2. táblázat mutatja.

Az egyes területek közötti jelentős különbségek (a föld minősége, művelhetősége, a művelés alá vonás foka és népsűrűsége tekintetében) megnehezíthetik a kiszgazdaságokkal kapcsolatos általánosításokat. A Nairobít körülvevő területek (Mutanga, Meri és Nyem) előnyös helyzetüket például annak köszönhetik, hogy már korábban képesek voltak bekapcsolódni a profitra termelő gazdaságba. Az oktatási rendszer nyújtotta előnyök és az egyéb szolgáltatások itt inkább rendelkezésre álltak, mint a többi területeken. Ezzel magyarázható, hogy az egy főre jutó mezőgazdasági

¹⁰ Colin Leys 1976, id. mű, 181. old.

export tekintetében messze fölülmúlják az ország más részeit (ld. a 2. táblázat adatait!). A 3 kiemelt terület egy főre jutó mezőgazdasági exportjának átlaga 6,4 £, a többi 11 1,07 £-os átlagával szemben!

2. táblázat
Néhány jellemző gazdasági adat Kenya tizennégy területéről¹¹

Kerület	Terület (mi ²)	Népesség	Népesség	teljes mg-i export 1000%	egy főre jutó mg-i export (?)
Kwale	3197	182 970	57	33,1	1,8
Taita	5899	104 506	18	88,8	0,9
Ebmu	1048	130 700	125	835,0	2,5
Hachakos	5790	636 296	110	856,2	1,4
Neru	3763	544 237	145	2189,8	4,0
Marang'a	702	399 789	570	2483,0	6,2
Nyari	595	295 118	496	2665,2	9,0
Baringo	3941	150 749	38	243,1	1,6
Nandi	714	138 092	194	337,5	2,4
Ny-Pokot	1960	83 906	43	42,4	0,5
Kisii	752	610 848	800	1900,1	3,8
Dél-Nyasza	2206	558 359	253	1518,3	2,7
Busia	668	199 827	299	401,5	2,0
Kakamega	1700	705 083	588	268,2	0,4

Paraszti termelés

„Reálisnak tűnik feltételezni, hogy az emberek nagy tömegei, különösen a parasztok, elfogadják a fennálló társadalmi rendet, amelyben anélkül élnek, hogy törődnének az előnyök és hátrányok egyensúlyával, nem is gondolva arra, hogy lehetséges másképpen is élni, egészen addig míg valami nem veszélyezteti, illetve le nem rombolja napi rutinjukat.”¹²

A mezőgazdasági kisbirtokok népessége (lásd 395 000 + pásztorcsaládokkal 1 615 000; lásd 1. táblázat!), népességének rétegződése a következőképpen fest:

225 000 gazdag paraszt, tőkés farmer, akik földjeiken (16 %) bémunkát alkalmaznak, annak mind állandó, mind idényjellegű formáját igénybe véve. E birtoktípus száma gyorsan növekszik,

250 000 „középparaszt”, csak idényjellegű bémunkát képesek (18 %) alkalmazni, gyakran ajándékkal vagy viszontmunkával fizetnek (évi jövedelem 60–100 £ között),

¹¹ Colin Leys 1976, id. mű, 185. old.

¹² Barrington Moore: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of a Modern World*, 1966, Boston, Beacon Press.

620 000 szegényparaszt, 60 £-nál alacsonyabb évi jövedelemmel (44 %) rendelkeznek, bérmunkásként máshol elszegődve, ültetvényeken, gazdagabb parasztoknál egészítik ki keresetüket,
300 000 földnélküli paraszt (22 %).

Az utolsó két kategória adja a vidéki bérmunkások nagy részét. A felsorolt rétegek között a differenciálódás már igen előrehaladott stádiumban van. 1969-ben a kisbirtokosoknak több mint a fele a regisztrált földeknek mintegy 15 %-át birtokolta, míg a számba vet népesség 7 %-ának a föld 35 %-a jutott.¹³

Az ismertetett rétegződés egyben az osztállyá alakulás tendenciáit is mutatja. A két végponton elhelyezkedő „réteg” – a gazdag parasztok és tőkés farmerek, illetve a földnélküli és szegényparasztkok viszonyában – fokozatosan a kizsákmányoló–kizsákmányolt antagonizmus jut érvényre. A differenciálódás következtében ugyanis a még életképes kisbirtokok száma állandóan csökken, ami egyet jelent a proletarizálódás fokozódásával.

A „törvényt” megszegve, a regisztrált földek tulajdonosainak örökösei ugyanis a családfő halála után felosztják egymás között a földet. Ez a fokozatos telek elaprózódás vezet azután a birtokok életképtelenségéhez. Másrészt viszont helytelen a birtokegység abszolutizálása, a legkiterjedtebb kisbirtokok nagy része ugyanis Kenya legfejletlenebb, legkevésbé termékeny területein fekszik, így a kisebb birtokok termelékenysége sokszor jóval magasabb, mint pl. a Kikuyu-földön levőké. Sokszor a „nagyobb” kisbirtok a nem hivatalos felosztás következtében több birtokrészből áll, így a valóságban az egy főre eső terület nagysága kedvezőtlenebb a hivatalosan számon tartott minimumnál.

Így érthető, hogy sok család minden erejét a fiatalok taníttatására összpontosítja, ez a látszólag nem-piaci racionalitáson alapuló befektetés ugyanis sokszorosan térül meg. Az oktatásban való részvétel társadalmi kiváltságnak számít. Az állam diszkriminatív intézkedései (a földbirtoklás egyenlőtlen arányainak érvényesítése, ezáltal az egyenlőtlenség fokozódásának biztosítása, a dráguló szolgáltatások, az eleve előnnyel indulók számára további előnyök biztosítása) a spontán társadalmi mechanizmusokat erősítve kizárják az oktatás demokratikus, illetve demokratizáló jellegét.

Mindent összevetve: érvényre jutott az a tendencia, amely szerint a kisbirtokosok egyre inkább önállóságuk feladására kényszerülnek, ami automatikusan a „gazdag” – és „közép” – parasztkokhoz bérmunkásként való elszegődéshez vezet. A gazdag paraszti réteg egyre inkább monopolizálni képes a bérmunka alkalmazását, ezzel is erősítve az osztályok kikristályosodásának a folyamatát. E folyamat indukálta hatások egyszerre jutnak érvényre a tőkés és prekapitalista módok által formált társadalmi osztályok és rétegek esetében, összekapcsolva és feloldva őket egymásba. A kapitalizmus behatolását megelőző termelési viszonyoknak sajátos módon sikerült beépülniük saját intézményrendszerükkel a tőkés kizsákmányolás intézményrendszerébe, a kizsákmányolás olyan változatos és burkolt formáit hozva létre ezzel, mint például az egymással gazdasági hatékonyság és a termelékenység szintjén is élesen szembenálló afrikai város és falu cseréjében realizálódó többletelvonás, a reg-

¹³ Colin Leys 1976, id. mű.

resszív adók különböző formái, amelyek legálisan vagy illegálisan a szegényebb családoktól a gazdagabbak felé irányuló többlet-átcsoportosítást eredményezik, az ún. „termelőszövetkezetek” regresszív terhei, a városokba költözni kényszerülők hihetetlenül magas (és tetszés szerint fokozható) megélhetési költségei stb.

A prekapalista termelési mód keretei között lehetséges volt a külfölddel folytatott csere: ez az ipari termékek importjának felszívását jelentette, amelynek ellenértékéeként az olcsó mezőgazdasági termékek és élelmiszerek szolgáltak, ezáltal lehetővé vált a tőkés szektorban a magasabb bérek fizetése. E viszonyoknak a minimális versenyképesség szintjén való fenntartása tehát a hazai uralkodó osztálynak is érdeke, amely az egyensúly megőrzésén fáradozva közvetítő szerepet vállal azért, hogy a gazdasági felemelkedés jelszavával az egész társadalom függő helyzetét konzerválja.

A kenyai burzsoázia és különböző rétegei

„Afrikában több a tőkés módon gondolkozó ember, mint a tőkés.”¹⁴

A nem-afrikai származású, főként nem-mezőgazdasági tőketulajdonosok érdekeit Kenyában a nagy külföldi cégek leányvállalatánál foglalkoztatott, vagyonos bürokrata réteg képviseli. Az 1960-as évektől kezdődően e rétegen belül egyre növekvő mértékben találunk afrikaiakat. A kenyai burzsoáziának mind a bürokrata rétegtől, mind a MNC-k tőkéseitől elkülönülő részét képviselik az ázsiai és európai telepes tőkésék. E két csoport lényeges közös ismertető jegye, hogy egyikük sem szolgálja ki a külföldi nagyvállalatok érdekeit. Az együttműködés foka közöttük ennek ellenére igen alacsony. Az oka nagyrészt az európai telepesek tradicionális rasszizmusa mellett, hogy működési területeik a gazdaság különböző szektoraira koncentrálnak, biztos, és körülhatárolható részt tartva fenn maguknak a külföldi konszernek és az afrikai függő burzsoázia által mind fokozottabb mértékben uralt gazdasági struktúrában.¹⁵ Így az ázsiai és az európai tőkés telepesek számára csak a külföldi nagyvállalatok által meghagyott és az afrikaiak által meg nem hódított „maradék” vállalkozási lehetőségek jutnak. Mindenesetre a két réteg a szövetséget változatlanul nem egymással, hanem a két rajta kívülálló expanzív erővel keresi.

Míg a nagykereskedők jelentős része az állami támogatások és monopóliumok rendszerébe bekerülve idővel meggazdagodott, addig a kistőkés-kereskedők tömegei ritkán voltak képesek profitjukból megfelelő mennyiségű tőke felhalmozására. A tőkebefektetés kérdésébe döntő módon szól bele az a tény, hogy a legtöbb afrikai üzletember és kereskedő saját farmmal rendelkezik. Ennek következtében a kisburzsoázia amúgy sem túl jelentős tőkeereje tovább forgácsolódik, a felhalmozás rátája

¹⁴ R. Genoud: *Nationalism and Economic Development in Ghana*, 1969, New York, 53. old.

¹⁵ A „kiszorításra” példa a turista-szektor, amely az 1960-as években még főként az európai telepesek kezében volt. Az 1970-es évek elején azonban már a nemzetközi szálloda- és repülőtársaságok kezdtek e területen domináns szerephez jutni. A túraszervezés viszont növekvő mértékben az afrikaiak kezébe csúszott át.

tovább csökken.¹⁶ Az üzleti tevékenységek széles skálája tehát egyben a gyors- és nagymértékű felhalmozás lehetőségét is csökkenti. A földbirtoklás és a farmgazdálkodás erősen áthatja az afrikai kereskedők és kistőkések tudatát. A tőketulajdon skálájának alsó fokán ez a tudat már a „paraszti” tudatformával érintkezik. A „csúcsot” az európai telepes által megtestesített „gentleman-farmer” tudata képviseli. Azok, akik a két végpont között helyezkednek el, a földre mint a társadalmi státusz és biztonság egyetlen lehetséges alapjára tekintenek.¹⁷ Az a tény, hogy az afrikai burzsoázia és kisburzsoázia a külföldi tőke mellett (és nem ellenségesen vele szemben) inkább komplementer elemként szerepel, még nem jelenti azt, hogy nem rendelkezik osztálytudattal. Az 1960-as évektől kezdve az újonnan alapított társaságok vezetősége, igazgató testülete növekvő mértékben került ki a különböző törzsekből. E testületekbe való bejutás már a közös gazdasági célok és a személyes képességek, valamint a vagyoni helyzet szerint és egyre kevésbé nyelvi és rokonsági kötelékek alapján volt lehetséges. A bérmunka alkalmazásának elterjedése már önmagában is tőkés módon való gondolkodást feltételez.¹⁸

A kisburzsoázia osztályjellegének kifejlődésében jelentős szerepet játszó politikai súlyát nem a gazdasági hatalom megragadása érdekében használta fel; megelégedett a kisebb üzletek biztosításával, így a gazdasági erő továbbra is a külföldi társaságok kezében összpontosult. Ez egyet jelentett azzal, hogy a kisburzsoázia az utolsó két évtized lényeges gazdasági döntéseiben nem vett részt, a döntésekből való kimaradása a politika területén is passzivitásra kárhoztatta. A kenyai és ghánai kereskedelmi szektor „afrikánizálásával” kapcsolatban az alapvető ellentét a hazai burzsoázia, valamint a helyi és a nagy többséget alkotó parasztok között feszül.

Shivji a következő fontos összefüggésre mutat rá:

„A jelentős kiterjedésű magánszektor a nemzetközi burzsoázia kezében van, a hazai kisburzsoázia csak a felszínen tevékenykedhet. A kisburzsoázia képtelen versenyre kelni a „nagy cápákkal”, mint kisvállalkozó üzleteket, bárakat, klubokat tart fenn. Ennek a rendszernek két egymással összefüggő célja van: az a tény, hogy a kiskereskedelemben a hazaiak működnek, a néptömegekben azt az érzést kelti, hogy az irányítás is az ő kezükben van; így sikerül le-

¹⁶ Egy sikeresebbnek számító afrikai kereskedő például egyszerre hat kisebb üzlettel foglalkozott, amelyek közül kettő farm (egy megművelt terület és egy tejgazdaság), három eltérő típusú üzletbolt és egy áru-export cég volt.

¹⁷ Colin Leys 1976, id. mű, 176. old.

¹⁸ A kenyai kisburzsoáziához számíthatjuk még az állami, félállami és magánszektorok középszintű fizetéssel (évi 200 £ felett) rendelkező hivatalnokréteget (a klérus vezetőit is ideértve). Nem tartozik viszont e rétegbe a magas rangú „politika-csináló” bürokrácia. A hivatali réteg a városokban koncentrálódik, főként Nairobiban és Mombasaban. Mint fizetésből élő munkaerő nem tartozik a szigorú értelemben vett kis- és kereskedő burzsoáziához (bár nagyrésztük földtulajdonos és valamilyen módon részt vett az 1960-as évek nagy földvásárlásaiban és üzleti föllendülésében). Másrészt viszont el kell őket határolnunk a proletariátustól is, a fehérgalléros állások előnyeit biztosító képzettségük, jövedelmi szintjük és az államhivatalnokoknak megfelelő csoport-tudatuk alapján.

tompítani az osztályellentéteket. Ugyanakkor a hazai elit (beleértve az újonnan feltörekvő intelligenciát is) meglehetősen csekély gazdasági ambíciói is kielégítést nyernek.”¹⁹

A felsőbb bürokrácia

Vitatott kérdés, hogy a magas rangú állami bürokrácia Fekete-Afrikában a burzsoázia részének tekinthető-e, vagy sem.

Általában – főként Fanon²⁰ hatására – elfogadott ezt a réteget élőködőnek, nem valódi burzsoáziának tekinteni. Az államgépezet e fontos tényezőjének szerepét jobban megérthetjük, ha valóságos funkcióját – amit többek között az osztályok és rétegek formálódásában is betölt – vesszük szemügyre. Fanon álláspontjának feltétlenül reális eleme, hogy a magas rangú bürokrátákat nem sorolja az aktív tőkés vállalkozók közé. A kenyai felsőbb bürokrácia főként osztalékok (pl. háztulajdonosi) hitelügyletek, részvények révén szerzett magának vagyont és presztízst. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden magas rangú hivatalnok részvényes is egyben. Köreikben nem ritka jelenség az állattenyésztés és a mezőgazdasági tevékenység sem.

A felsőbb bürokrácia azonban ezen üzleti szférában is elhatárolja magát a vállalkozó kisburzsoáziától, éppen magas államhivatali funkciója alapján. Üzleti tevékenysége során nem-üzletemberként lép fel, hangsúlyozva, hogy nincsenek is ilyen fajta ambíciói. A tőkés vállalkozási kedv hiánya azonban nem értékelhető pusztán negatívumként. Inkább arról van szó, hogy a MNC-k érdekkörébe tartozó posztokon, vagy éppen a multik alkalmazottaiként tevékenykedő hivatalnok-elit, amely a hazai kistőkével szembeni fölényének biztos tudatában a nagyvállalatok támogatását élvez. Sőt, részben ellenőrzést is gyakorol azok felett, éppen a külföldi cégekkel való együttműködésben, valamint a közöttük és az állam között kialakított egyensúlyban látja a továbbfejlődés perspektíváját. A külföldi cégek szakértőivel és menedzsereivel együttműködő magas rangú afrikai hivatalnokok – a kis- és kereskedő burzsoáziával ellentétben – a döntéshozók, a politika-csinálók körébe tartoznak, s a függő gazdasági struktúrában nem alaptalanul tekintik magukat a gépezet tengelyének. E kulcshelyzetnek megfelelő csoporttudat már részben kialakult, illetve kialakulóban van.

E réteg politikai és gazdasági törekvései világosak: Kenyát a nemzetközi tőke regionális bázisává, új al-centrumává szeretnék formálni. A felsőbb bürokrácia feladatának tekinti – a politika, a törvényhozás, a külföldi társaságokkal való közvetlen együttműködés támogatása révén – e folyamat meggyorsítását. Így semmiképpen sem vádolható azzal, hogy nem rendelkezik elhivatottság-tudattal.

¹⁹ I. G. Shivji: *Tanzania. The Silent Class Struggle*, 1976, Dar es Salaam, Tanzania Publishing House.

²⁰ Fanon így ír az állami szektor burzsoáziájáról: „... kezdetben és még hosszú ideig az állami szektor burzsoáziája marad. Az új nemzeti kormányban elfoglalt pozíciói erőt és nyugalmat biztosítanak a számára. Ha a kormány elegendő időt és lehetőséget nyújt hozzá, a burzsoázia hatalmának megszilárdításához elegendő pénzt fog félretenni.” (*The Wretched of the Earth*, 144. old.)

Tribalizmus

Immanul Wallerstein a fekete afrikai társadalmak vizsgálata során arra a következtetésre jut,²¹ hogy az elemzés nem végezhető el sem a hagyományos státus-csoport (törzs), sem az osztálykategóriák segítségével. Az osztállyá válás és a státuscsoportok kialakulásának folyamatai csupán elméletileg különíthetők el tiszta formában. A valóságban e folyamatok összefonódnak és erősítik, vagy éppen gyengítik egymást. S így – különösen a kiéleződő politikai konfliktusok esetén – nehéz eldönteni, mikor beszélhetünk inkább az egyikről, s mikor inkább a másíkról. A tribalizmusnak mint a gyarmati, majd a neokolonialista korszak során kifejlődött sajátos ideológiai és politikai jelenségnek a megértése sem lehetséges e felismerés nélkül:

„A fehérek magas lokális rangja tükrözi ezeknek az (afrikai) országoknak a világgazdaságban elfoglalt helyzetét, amelyben proletár nemzetekként vannak jelen, és az „egyenlőtlen csere” következményeit kénytelenek elviselni. A politikai önállóság foka, amelyet a formális szuverenitás reprezentál, tette lehetővé a helyi elit- és elitcsoportok számára, hogy az oktatási rendszer gyors expanziójában keressék a felfelé való mobilitás esélyeit a világrendszerben. (...) A világrendszer működése nem biztosít hatékony munkalehetőségeket nemzeti szinten. Ez kényszeríti az elit-csoportokat arra, hogy önmaguk előtérbe állításával más csoportokat háttérbe szorítsanak. Ennek a megosztottságnak a vonalai ... változóak. Néhány helyen etnikai vonalak mentén zajlik, máshol vallási alapon, megint máshol faji vonatkozásban, a legtöbb helyen a három elem implicit kombinációjaként. E státuszcsoporthoz feszültségek az osztályfrusztrációk természetlen és önromboló megnyilvánulásai. Ezek az afrikai politika és társadalmi élet napi megnyilvánulásai. Az újságírók, akik sokszor közelebb állnak a közfelfogáshoz, mint a társadalomtudósok, ezt a fekete-afrikai jelenséget tribalizmusnak nevezik. (...) ...az etnikai „realitás” mögött osztálykonfliktus húzódik meg, a felszíntől nem is olyan távol. (...) A státusz-csoport kapcsolat hálózatának egyik funkciója az, hogy elfedje a realitást és az osztályellentéteket.”²²

A tribalizmus modern alapjai akkor születtek meg, amikor a különféle törzsi viszonyokat kikezdték a tőkés viszonyok, helyet adva a bizonytalanság-érzésnek, és arra kényszerítve a társadalom tagjait, hogy egy új, „nemzeti szinten kerüljenek szembe egymással az elvesztett biztonság visszaszerzéséért folytatott harcban.

Ez a „biztonság” az „új szinten” azonban már csak a tőkés racionalitáson belül és a neki megfelelő kategóriák segítségével fogalmazható meg: harc a munkáért, harc a földért és az oktatásban való részvételért. A tribalizmus kifejlődését és meggyökereését az állam nagymértékben segítette azáltal, hogy az állampolgáraihoz való viszonyát a törzsi értékrenden, tekintélytiszteleten keresztül építette ki, gazdasági és politikai vonatkozásban egyaránt. E viszonyok fenntartásának legkézenfekvőbb módja egyes törzsek vagy törzsi eredetű csoportok kiemelése, preferálása, ezáltal a többi törzsszel való szembeállítás. A függetlenség elnyerése után a vezető politiku-

²¹ I. Wallerstein 1977, id. mű. A problematika továbbgondolását és általánosabb kifejtését lásd.: Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins és Immanuel Wallerstein közösen írott kitűnő tanulmányában: *Rethinking the Concepts of Class and Status-Group in a World-System Perspective*, 1982, Binghamton.

²² I. Wallerstein 1977, id. mű, 280. old.

sok hasonló szerepet játszottak azzal, hogy az előnyöket „törzsbeliek” számára igyekeztek biztosítani. Árulónak minősültek azon kevesek, akik a törzsek egyesülését szorgalmazták. Azaz, akik felismerték a tribalizmus lényegét. Nevezetesen azt, hogy nem engedi kibontakozni, hanem elhomályosítja a társadalom valóságos konfliktusait, – ezzel pedig mintegy konzerválja azokat, és megoldásukat hosszú időre elodázza.

Wallersteinhez hasonlóan Colin Leys is felhívja a figyelmet a tribalizmusnak arra a politikai és gazdasági gyakorlatban egyaránt jól felhasználható tulajdonságára, hogy átszövi és „kíséri” az osztályá formálódás folyamatait, és ezáltal el is rejti a *par excellence* osztályellentéteket.

„A probléma lényege: a tribalizmus elsősorban tudatforma, hasonlóan a rasszizmushoz, míg az osztály elsősorban termelési viszony, és csak bizonyos történelmi körülmények között jelentkezik tudatformaként. A neokoloniális Afrikában az osztályok kialakulása és a tribalizmus egymással összefüggő folyamatok, kísérő jelenségek.”²³

Az osztályá szerveződés és a tribalizmus összefüggésének szemléletes példája a kikuyu törzs „beilleszkedése” és a neokoloniális hazai társadalmi struktúrában elfoglalt helyzete.

A kikuyuk terjeszkedése már a gyarmati uralom fennállását megelőzően megindult demográfiai és területi értelemben egyaránt.²⁴ (A környező maszaiokkal és kambákkal kereskedelmi közösségben éltek, de kapcsolataik egyéb területekre is kiterjedtek.) Az európai telepések megjelenésével a kikuyuk fokozatosan kiszorultak földjeikről; a férfiak nagyrésze bér munkát volt kénytelen vállalni; a házigazdaságok termelékenységével ezzel a minimumra csökkent. Kenyában a kikuyu törzs szerzett tehát elsőként tapasztalatokat a kifejlődő „elmaradottságból”, annak is egyik legerőszakosabb formájából. Viszont éppen ezért a kikuyuk adaptálták legelőször társadalmi és kulturális viszonyaikat a tőkés termelési módhoz: rákényszerültek a bér munkára és az európaiakkal folytatott kereskedelemre. A 20. század elején már általánosan elterjedt az a felfogás, miszerint a legjobb munkások a kikuyu törzsből származnak.²⁵ A törzsen belül, amely a gyarmati uralom kezdetétől fogva erős változásoknak volt kitéve, a 20. század elejére már a tőkés rendszeren belül megindult a félproletárrá válás folyamata.

Az „elmaradottság” vagy „függőség” kialakult új formája azonban nem rombolta szét teljesen a törzsi eredetű társadalmi és gazdasági struktúrát. A megszerzett új ismeretek, kifejlesztett képességek és lehetőségek sokszor paradox módon erősítették és nem gyengítették azt. Környezetükben a kikuyuk bizonyultak leginkább alkalmasnak a tőkefelhalmozásra, és ők vásárolták fel a legtöbb földet (ez viszont a földművelés hagyományos formáinak továbbélésére utal), így a kikuyu iparosok és kereskedők kapták a legtöbb hitelt a hitelprogram során. Relatív magasabb iskolá-

²³ Colin Leys 1976, id. mű, 119. old.

²⁴ Az 1890-es években a kikuyu-vidéket egyetlen összefüggő „mezőgazdasági paradicsomnak” tartották – írja tanulmányában Atieno-Odhiambo, 1977, id. mű, 8. old.

²⁵ Colin Leys 1976, id. mű, 200. old.

zottsági szintjüknek köszönhetően a közhivatalokba is aránytalanul sok kikuyu került. Számuk Nairobiban is döntő súllyal szerepel, az ott dolgozó bérmunkásoknak 50 %-a körükből származik. A kikuyu kiskereskedők és szállítók jóval „szerencsésebbnek” bizonyultak, mint a más törzsekhez tartozó vetélytársaik. Egyrészt azért, mert jóval több tapasztalattal rendelkeztek a többiekénél. Másrészt azért, mert az állami hitelek és szerződések elsősorban nekik kedveztek, ők jutottak először „technikai” előnyökhöz a kormányban lévő – szintén kirívó arányú – kikuyu vezetők révén. Ehhez járult még hozzá az, hogy az 1950-es évek végére jelentős tőkét halmoztak fel a kávétermesztés területén. A háború utáni periódusban erőteljesen kibontakozásnak indult, új függő-burzoázia nagyrészt a kikuyuk soraiból került ki, akik természetesen a saját törzsükből származókat részesítették előnyben a bérmunkások alkalmazásánál. Ez a kumulatív folyamat a társadalom rétegződésének, az osztályok formálódásának sajátos formája, „centrum-nézőpontból” tekintve a „tradicionális” és „modern” elemek különös kombinációja; a valóságban azonban Afrika legújabb kori történelmének összetevőjeként szerves egységet alkot.

Az új kisburzoázia és a függő-burzoázia kifejlődésére tehát rányomja bélyegét a törzsiség, így gazdasági döntéseikben eleve nem tisztán gazdasági szempontok érvényesülnek. Vagyis azonos társadalmi és gazdasági helyzetben lévők közül a törzsbelieket részesítik előnyben, számukra biztosítják a kedvezményeket, ők jutnak elsősorban munkához, hitelhez stb.

Ugyanez a jelenség figyelhető meg a „fehérgalléros” állások betöltésével kapcsolatban is. Mindebből arra következtethetünk, hogy az elmaradottság nem egy bizonyos szinten történő megrekedést jelent, hanem a legmodernebb tőkés (állammonopolkapitalista, sőt, transznacionális) viszonyok kombinációját a helyi feltételekkel, két (vagy több) eltérő racionalitás összekeveredését, amelyek látszólag jól megférnek egymással. Ez az egymással megférést biztosító látszat azonban csak addig tart, amíg a „modern” viszonyok közé behurcolt konzervativizmus, illetve a hozzá kapcsolódó hamis képzet, illetve tudatforma konzerválható.

Az farmokon dolgozók és alkalmazottaik, az eladók és üzlettulajdonosok, általában a különösen szegény családok tömegei és gazdagok között fennálló osztályantagonizmusokat ily módon a törzsi tudatformák kiszorítják, vagy pontosabban nem engedik kibontakozni. Kenyában a tribalizmus a mindennapi tudat olyan „természetes formája”, amely ugyan részben érvényre juttatja az osztályellentétekből keletkező konfliktusokat, részben azonban el is rejti azokat.

BIBLIOGRÁFIA

ARRIGHI, Giovanni

- 1973 The Political Economy of Rhodesia, in: ARRIGHI, Giovanni – SAUL, John S.: *Essays on the Political Economy of Africa*, New York, Monthly Review Press 35–65. old.

ARRIGHI Giovanni – HOPKINS, Terence K. – WALLERSTEIN, Immanuel

- 1983 Rethinking the Concepts of Class and Status-Group in a World-System Perspective, *Review*, 6. évf., 3. szám, 283–304. old.

ATIENO-ODHIAMBO E. S.:

- 1977 The Rise and Decline of the Kenya Peasant, in: P. C. W. Gutkind and P. Waterman ed.: *African Social Studies. A Radical Reader*, London, Heinemann, 233–241. old.

FANON, Frantz

- 1976 *The Wretched of the Earth*, New York, Vintage Books, 164 old.

GENOUD, R.

- 1969 *Nationalism and Economic Development in Ghana*, New York, Frederick A. Praeger, 266 old.

GUTKIND, Peter Claus Wolfgang

- 1974 *The Emergent African Urban Proletariat*, Montreal, Centre for Developing-Area Studies, McGill University, 79 old.

GUTKIND, P. C. W. – WALLERSTEIN, Immanuel

- 1976 *The Political Economy of Contemporary Africa*, Thousand Oaks CA, Sage Publications Inc., 313 old.

LEYS, Colin közli

- 1975 *Underdevelopment in Kenya. The Political Economy of Neo-Colonialism, 1964–1971*, Heinemann, London, 284 old.

MOORE, Barrington

- 1966 *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of a Modern World*, Boston, Beacon Press, XIX + 559 old.

SANDBROOK, R. – COHEN, R. eds.

- 1976 *The Development of an African Working Class. Studies in Class Formation and Action*, London, Longman, 344. old.

SHIVJI, Issa G.

- 1976 *Tanzania. The Silent Class Struggle*, Dar es Salaam, Tanzania Publishing House, 138 old.

WALLERSTEIN, Immanuel

- 1977 Class and Status in Contemporary Africa, in: P. C. W. Gutkind – P. Waterman eds.: *African Social Studies*, London, Heinemann, 277–283. old.